

פיוטי 'הרחמן' לשמחת לידת הבת

מנהג קהילות האשכנזים להוסיף בברכת המזון של סעודת ברית מילה פיוטי 'הרחמן', שישה במספר, בכדי לבטא את אופי האירוע ולייחד את ברכת המזון בסעודה עם מצוות המילה שקדמה לה¹. באופן טבעי, בשנים האחרונות הולך ומתפשט המנהג לערוך סעודת שמחה - המכונה כפי רבים 'זבד הבת' - לכבוד לידת בת. הצעות שונות עולות למילוי המאורע בתוכן תורני ויהודי, הנובעות מהעדר מנהגים או מסורות מונחלות לסעודה זו².

לאחרונה, עם לידת בתנו הלל הי"ו, ערכנו אף אנו סעודת שמחה קטנה, ובחיפושנו אחר מסגרת תוכנית מתאימה לאירוע החלטנו לנסות ולראות בפיוטי 'הרחמן' של ברית המילה מקור והשראה. לאורם, ניסחנו חמישה בתים מקבילים המתאימים לשמחת לידת הבת, במטרה לתת אופי ייחודי לברכת המזון של סעודת השמחה, ובכך להגדיר ולמסד את עניינה של הסעודה כולה³. בתפילה זו ביקשנו לבקש ולהודות על

1 מחבר הפיוט הוא רבי אברהם הכהן, ושמו המלא כנראה הוא רבי אברהם ב"ר יצחק הכהן, שהוא גם מחבר היוצר והזולת לשבת ברית מילה (ע"פ מנהג פולין). אין לנו מידע על פייטן זה, אך מסגנון פיוטי נידון לשער כי הוא במאה האחרונה של האלף החמישי (המחצית השנייה של המאה ה"ב. תודתי נתונה לדודי אברהם פרנקל שסייעני בנושא זה).

2 לגבי מקור השם 'זבד הבת' ומנהגים היסטוריים שונים בהקשר ללידת בת, ראו ערך זה ב'ויקיפדיה' (ובמיוחד מה שמוזכר שם בשם ד"ר אבשלום קור). נציין כי בסיום הערך מופיע נוסח 'הרחמן' המותאם ללידת בת (לא מוזכר מי ערכו. הנוסח מופיע בעוד כמה אתרי אינטרנט). אולם עיקר הנוסח אינו אלא העתקה והתאמה של הנוסח המקורי, וממילא נשארו בו אין ספור מוטיבים המתאימים לברית דווקא, וקשה לראות בו יצירה עצמאית, ודאי לא כזו המתאימה לאירוע המדובר.

3 האפשרות להוסיף בקשות 'הרחמן' בסיום ברכת המזון מפורשת בפוסקים לקולא, גם כאשר ממתינה בסוף ברכת המזון כוס של ברכה (כפי שראוי במאורע מעין זה) האמורה להיות צמודה לגוף ברכת המזון (ועולה חשש של הפסק): באור זרוע הלכות סעודה סימן קצט הביא כמה נוסחאות הרחמן שאינן נוהגות כיום. באבודרהם (הלכות ברכות, השער הראשון) כתב כי "אומר הרחמן כל אחד ואחד כרצונו וכרצון שאלתו, ואינו חשוב הפסקה בין ברכת המזון לבפנה"ג שהרי תקנו לאורח לברך לבעל הבית"... וראה גם דברי הטור או"ח סוף סימן קפט, ודברי הפרישה שם (אות ט), שכל תוספת הרחמן היא מעין הרחבה של הברכה הרביעית בברכת המזון "דעיקר ברכת הטוב והמטיב **הכל בקשות ותפילות הוא**, 'הוא יטיב לנו והוא יגמול בעדנו', נמצא דהוספת הרחמן ובקשתו הוא מעין הברכה קצת". ובשו"ת תורה לשמה סימן נא כתב 'וכן רשאי לבקש גם בהרחמן שבבמה"ז די מחסורו אשר יחסר לו', הובאו דבריו בספר פסקי תשובות או"ח סימן קפט (ראה שם אות ב והע' 4). והשווה להע' 222 בערך 'ברית מילה' באנציקלופדיה תלמודית,

היבטים שונים הנוגעים לשמחה. נוכחים בה מישורים אנושיים-פשוטים ומישורים רוחניים, כאלו הקשורים אל הבת הטרייה באופן פרטי יחד עם תפילות המקשרות אותה אל המעגלים הרחבים יותר שאליהם היא נכנסת, המשפחתיים והלאומיים.

להלן הנוסח המוצע כפי שנאמר בשמחתנו, בתוספת הערות קצרות⁴.

הַרְחַמְנוּ⁵ הוּא יְבָרַךְ אֲבֵי הַיְלָדָה וְאִמָּהּ, וַיִּזְכּוּ לְגִדְלָהּ וּלְחִנּוּכָהּ וּלְחַפְזָמָהּ, תִּפְרַח בְּעֵדְנָהּ בְּזֵיו וּתְאָר וְקוֹמָהּ, וַיְהִי ה' אֱ-לֹהֵיהָ עִמָּהּ;

הַרְחַמְנוּ⁶ הוּא יְבָרַךְ אֶת הַבֵּת הַקְּטָנָה, וַיְהִי יְדֵיהָ וּלְבָבָהּ לֹא-לְאִמוּנָהּ, וְתִזְכֶּה לְרֵאוֹת פְּנֵי הַשְּׂכִינָה, בְּשִׂמְחַת רְגָלִים שְׁלֹשׁ בְּשָׁנָה;

הַרְחַמְנוּ⁷ הוּא יִתֵּן אֶת הַבֵּת הַיְקָרָה, לְכָל מְשִׁפְחָתָהּ שְׂמִיחָה וְאוֹרָה, כְּשֵׁרוֹת חֵן עָלֶיהָ שְׂוֹרָה, כְּרַחֵל וְכִלְאָה לְעִמָּה עֲטָרָה;

הַרְחַמְנוּ⁸ הוּא יִקְרַב יְלָדְתָנוּ לְעִבּוּדְתּוֹ, וַיִּשֶׂם בְּלִבָּהּ אֶהְבֵּתוֹ וַיִּרְאֶתוֹ, יָאֵר עֵינֶיהָ וַיִּשְׂמְחָה בְּתוֹרָתוֹ¹⁰, פְּקוּדָיו נּוֹצְרֵת יוֹדַעַת בְּרִיתוֹ¹¹;

יש שפקפקו לומר את פיוטי הרחמן של ברית מילה (!) מחמת חשש הפסק בין כוס של ברכה לעיקר ברכת המזון. נציין עוד שכיום רבים מוסיפים בקביעות ברכות 'הרחמן' להצלחת מדינת ישראל וחיילי צה"ל וכו'.

4 נוסח זה לא יכול היה להגיע למתכונתו הסופית לולי הירתמות כמה בני משפחה ובראשם חו"מ פרופ' דוד הנשקה, סב הלל (האחריות על הנוסח הסופי, עם כל מגרעותיו, היא עלינו בלבד).

5 חלקו הראשון של 'הרחמן' זה מיוסד על 'הרחמן' המקביל הראשון בסעודת ברית המילה, כאשר בחלק השני לא ניתן היה להמשיך את ההצמדות לנוסח המקורי (המבליט את ענייני הברית), וכתחליף נאמרת תפילה על המשך גידול הבת, עם חזרה לסיומת המקבילה ב'רחמן' המקורי.

6 'הרחמן' זה מקביל ל'רחמן' השלישי בפיוט המקורי. הסיומת 'בשמחת רגלים' וכו' עומדת לעומת הסיומת המקורית: 'ויזכה לראות פני השכינה שלש פעמים בשנה', זאת בעקבות העובדה כי אישה פטורה מראיית פנים בעזרה, אך כן חייבת בשמחת הרגל (ראה רמב"ם חגיגה א, א ובהשגת הראב"ד שם). נוסח אפשרי אחר לסיום: 'בשילוש שמחות בשנה'.

7 כאן וב'הרחמן' הבא אפשר להזכיר את שם הבת.

8 'הרחמן' זה אין לו מקבילה בפיוט המקורי, ועניינו הבעת קשר ושיוך למעגל המשפחתי והלאומי (קשר העולה ממילא בכל מוטיבי ה'ברית' בפיוט המקורי).

9 גם כאן אין מקבילה בפיוט המקורי, והנוסח (ובחלק השני - התוכן) בנוי על סיום תפילת 'ובא לציון'.

10 נוסח אפשרי אחר: 'אר עיניה בשמחת תורתו'; לפיו המשמעות מעט שונה, אך המבנה התחבירי והמשקל מדויקים יותר.

11 הצירוף 'יודעת ברית' על פי תהילים כה, יד: 'סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם'. אפשר גם להחליף את 'פקודיו נוצרת' ב'עדותיו נוצרת', במקביל לתהלים כה, י, אלא שאז יש צרימה מוסיימת לאוזן בצמידות המילים 'עדותיו' 'יודעת'.

הַרְחָמֵנוּ¹² הוּא יִשְׁלַח מְשִׁיחַ צְדָקָנוּ, קוֹמְמֵיית גְּלִיכָה בְּאַרְץ חַיִּינוּ¹³, יְלָדִים
וְיָלְדוֹת יִשְׁחָקוּ בְּרַחוּבוֹתֵינוּ¹⁴, אֶהְבֵּת עוֹלָם תְּהֵא גְאֻלְתָּנוּ.

12 'הרחמן' זה מקבל השראתו משני הבתים האחרונים בפיוט המקורי, אלא שאלו מבליטים מוטיבים רבים השייכים לברית דווקא.

13 'בארץ חיינו' דווקא, כתפילה להמשך והשלמה לתהליך שיבת ציון בכללו, כמשמעות הבית כולו. בנוסח ברכת 'אהבה רבה' שבתפילת שחרית, ובמקביל בנוסח 'הרחמן' בברכת המזון שבכל יום, אמנם דנו הפוסקים האם בארץ ישראל יש לומר 'בארצנו' או 'לארצנו', ואכמ"ל, וראה סיכום של מרבית המקורות בעניין זה במאמרו של הרב יהודה עמיחי בתוך 'אמונת עתיך', גליון 100, 'קוממיות לארצנו או קוממיות בארצנו', עמ' 33 ואילך. מכל מקום כאן שאין מטבע מסוים שקבעו חז"ל, העדפנו להדגיש את התפילה הגדולה על המשך בניין הארץ והליכתנו בה, במובנים הגשמיים והרוחניים, כמשמעות הכללית של הבית כולו. בשני בתי הרחמן שבפיוט המקורי אין כלל זכר לשיבת עם ישראל לארצו, והמנהג הוא להמשיך ולומר את הפיוט כפי שהוא, כולל הסיום הקשה לשמיעה (לשמחתנו!): 'לעם אחד מפורד ומפורד בין העמים', ניתן להציע חלופות שונות כמו: 'לעם אחד מתקבץ מבין העמים' (הצעת חמי פרופ' דוד הנשקה), וראה להלן הע' 15.

14 נראה כי אין מתאימה למאורע זה של שמחת לידת הבת בדורנו מאשר תפילה על המשך קיומה של נבואת זכריה בעניין גאולת ירושלים, שעניינה איחודם של זקנים וזקנות עם ילדים וילדות ברחובותיה.

